

بررسی افکار وهابیت

اکرم علی پور حسائی^۱

چکیده

در این مقاله افکار وهابیت را در سوالهای اخیر در کشورهای اسلامی مورد بررسی قرار دادیم. در این مقاله به اختصار به معرفی و بررسی و نقد دیدگاه ابن تیمیه که فرقه وهابیت افکار خود را از او وام گرفته است پرداختیم و برخی از آراء و فتاوا و همچنین شاگردان او و انحرافات را که در دین بوجود آوردند بیان کردیم و به نقد وهابیت و تالیفاتی که در این مورد نوشته شده و راز گسترش وهابیت در جامعه اسلامی پرداختیم و دوره های سه گانه سعودی و اتفاقاتی که در این دوره ها توسط وهابیت صورت گرفته و همچنین ارتباط آن با صهیونیست را مورد مطالعه قرار دادیم و به چگونگی گسترش آن در طول تاریخ پرداخته که با تحریفات که در تفسیر آیات قرآن و همچنین تغییر در روایات و تحریف وقایع تاریخ در پی خواسته ها و امیال کثیف این فرقه که در سالهای اخیر تمامی جهان به قصد شوم آن پی برده و همچنین حمایت صهیونیست و برخی سران کشورهای اروپایی و آسیایی این فرقه را به همگان معرفی کرده است.

کلید واژه: وهابیت، انحراف، فقر، اسلام، اندیشه اجتماعی

^۱ . سطح دو، مدرسه علمیه کوثر خرمشهر، akramalipor۱۱۰@gmail.com

مقدمه

ترویج فرهنگ ناب محمدی و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام در طول تاریخ دچار کج اندیشی‌ها و نابخردی‌هایی بوده است که نمونه بارز آن را در اندیشه وهابیت و سلفی‌گری می‌توان نظارگر بود، تفکری که همه مسلمانان جهان را از دین اسلام خارج و فقط خود را مسلمان می‌دانند. عده‌ای اندک که با کج‌اندیشی، مسلمانان جهان و دیگر ادیان را دچار مشکل کرده و چهره‌ای خشن و کریه از دین رحمت ارائه نموده‌اند. معمار این اندیشه ابن تیمیه از مخالفان فرزندان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌باشد که تفکر او از قرن هفتم تا قرن سیزدهم به فراموشی سپرده شده و مورد مخالفت اندیشمندان مذاهب اسلامی قرار گرفت ولی کمتر از یک قرن است که این تفکر انحرافی دوباره در جامعه اسلامی توسط افرادی معلوم الحال مطرح می‌گردد. جا دارد متفکرین اسلامی، جریان‌های فکری منحرف را به مسلمانان جهان معرفی کرده و محور وحدت اسلامی که همان اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله است را تبیین نمایند، محوری که براساس محبت و پیروی از اهل بیت رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله استوار است و از فحاشی و ضرب و شتم و ترور و بمب‌گذاری به دور است و هیچ سنخیتی با آن ندارد. گفت و گو در محافل علمی و معرفی اندیشه ناب، نیاز به آن حرکات انحرافی ندارد، و چنانچه آنان در گفتار صادقند، میدان علم و اندیشه مهیا است.

مفهوم شناسی

وهابیت

در معنای لغوی و اصطلاحی وهابیت دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد: در لغت وهاب صیغه مبالغه است و به کسی اطلاق می‌شود که زیاد این عمل از او سر بزند^۱ در اصطلاح «وهابیت» نام جریانی فکری- سیاسی است که در قرن اخیر ظهور کرده و پیرو برخی اندیشه‌های افراطی سده‌های سوم و چهارم اسلامی است؛ به این جریان «سلفیه» نیز می‌گویند.

انحراف

^۱ www. Adyannet.com «پایگاه جامع فرق و مذاهب»

از نظر لغوی به معنای میل کردن و برگشتن - برگشتن و بطرفی مایل شدن^۱ و از نظر اصطلاحی به صورت عام از نظر جامعه شناسان انحراف را می توان ناهمناوی با مجموعه هنجارهای معینی تعریف کرد که شمار زیادی از افراد یک اجتماع یا جامعه پذیرفته اند^۲

فقر: فقر در لغت به معنای تهیدستی، تنگدستی و درویشی است واما در اصطلاح عرفانی صفت عبد است خداوند در قرآن کریم می فرماید: «انتم الفقرا الی الله و الله هو الغنی الحمید»^۳ شما به خدا نیازمندید و خداست که بی نیاز ستوده است.

اسلام

واژه اسلام مصدر باب افعال از ماده «س- ل- م» به معنای صحت و عافیت و دوری از هرگونه عیب و نقص و فساد و در باب افعال به معنای انقیاد، اطاعت کلی و بی قید و شرط و تسلیم محض بودن اذعان به حکم الهی، اخلاص در عبادت است و در اصطلاح به چهار معنا به کار می رود که در اینجا خلاصه و نتیجه آن می شود اینکه اسلام واقعیتی کلی است که انسان و عالم محیط بر او را شامل می شود و در حاق ذات موجودات نهفته است.^۴

اندیشه

تفکر، تأمل، بیم و اضطراب معنی شده است^۵ اندیشه در لغت به معانی تأمل، فکر، گمان، ترس، بیم، اندیشه کردن: فکر کردن، خیال کردن، احساس ترس و بیم کردن^۶ و معنای اصطلاحی اندیشه هر حرکت و انتقالی که برای نفس در ادراکات جزئی صورت گیرد را در اصطلاح اندیشه گویند اندیشه در اصطلاح علمی عبارت از: تأمل و تلاش ذهنی در امور برای رسیدن به مسئله ای جدید یا کشف مجهولات می باشد. این کار توسط ذهن یا عقل و در چند مرحله صورت می گیرد: الف) در نظر گرفتن مطلوب یا آنچه که مجهول است و باید به آن رسید. ب) بررسی معلومات و گزینش

^۱ همان

^۲ Rbo.ir «پژوهشکده باقر العلوم»

^۳ سوره فاطر آیه ۱۵

^۴ Rbo.ir پژوهشکده باقر العلوم

^۵ معین، محمد، فرهنگ لغت معین، چاپ چهارم، تهران، انتشار ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ ش، جلد یک، ص ۲۰۳

^۶ دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، چاپ دوم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش، جلد ۳، ص

مفروضات و مقدمات لازم که با مطلوب یا مجهول تناسب دارند. ج) تنظیم و ترتیب مفروضات و مقدمات اولیه برای دستیابی به مجهول د) استنتاج مجهول از مفروضات و مقدمات اولیه.^۱

اجتماع

در لغت به معنی گرد آمدن، تجمع، اجماع، فاهم آمدن، (زوزنی)، تَأْلُف، ائتلاف، احتفال، انجمن شدن، فراهم آمدن: (چون فیروزان بن الحسن خبر اجتماع و اتفاق ایشان بشنید از جرجان روی بمحاربت ایشان نهاد. (ترجمه تاریخ یمینی). اتفاق کردن بر چیزی، قوی شدن: اجتماع الرجل. (منتهی الارب)، جوان گردیدن^۲. اصطلاحات اجتماع و جامعه از مباحث اساسی و دقیق و ظریف جامعه‌شناسی عمومی است ولی متأسفانه غالباً این دو واژه را نابجا و نادرست به کار می‌برند. فردیناند تونیس جامعه‌شناس آلمانی از نخستین افرادی بود که در مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی معادل‌های آلمانی این دو واژه اجتماع و جامعه را از یکدیگر متمایز دانست و به تعریف جداگانه این دو اصطلاح پرداخت.^۳

پیدایش و منشاء وهابیت

ابن تیمیه

تقی‌الدین احمد بن عبدالحلیم معروف به «ابن تیمیه»، کسی است که افکار وهابیان از او سرچشمه گرفته و در حقیقت وی را مؤسس مذهب خود می‌دانند؛ اگر چه در ظاهر این مطلب را اظهار نکرده و خود را سلفی می‌نامند.

او سال ۶۶۱ ه. ق. در شهر حرّان و در خانواده‌ای متولد شد که اعضای آن بیش از یک قرن پرچمدار مذهب حنبلی بودند. شش سال بعد به خاطر حمله تاتارها همراه خانواده به دمشق رفت. در آنجا برای پدرش موقعیت تدریس در مسجد جامع دمشق فراهم شد. ابن تیمیه ابتدا نزد پدر و سپس سایر اساتید مشغول تحصیل شد. آخرین استادش شرف‌الدین احمد بن نعمه مقدسی بود که به وی اجازه فتوا داد. بعد از وفات پدر بر کرسی تدریس در مسجد جامع دمشق نشست و به خاطر کج سلیقگی و انحرافی که داشت؛ به مخالفت با عقاید رایج مسلمین و مذاهب رایج آن زمان

^۱ Sndu.au.ir

^۲ دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، چاپ دوم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش، جلد ۱، ص

۱۰۴۹

^۳ Rbo.ir « پژوهشکده باقر العلوم »

برخاست. فتواها و نظرات اعتقادی و فقهی‌اش از قبیل تجسیم، حرام بودن زیارت قبور اولیا، استغاثه به ارواح اولیای خدا، شفاعت، توسل و ... برای او مشکل ساز شد. علمای عصرش به مخالفت با افکار و عقایدش برخاستند و از نشر آن ممانعت کردند. مجلسی با حضور قضات در قصر حاکم دمشق برگزار شد پس از محکومیت، او را به زندان معروف «قلعه الجبل» مصر فرستادند. دو سال بعد آزاد شد، در مصر ماند و دست از افکار خود برنداشت. سال ۷۰۷ ه. ق. باز هم به جهت نشر افکارش از او شکایت شد، با حکم قاضی دوباره به زندان رفت، ولی بعد از یک سال آزاد شد. سال ۷۰۹ ه. ق. به اسکندریه تبعید گردید، هشت ماه بعد با تغییر اوضاع، به قاهره بازگشت. ابن تیمیه سال ۷۱۲ ه. ق. راهی شام شد. سال ۷۱۸ ه. ق. در شام، کرسی تدریس و افتاء را بر عهده گرفت و دوباره فتاوا و عقاید نادرست خود را مطرح نمود. خبر به علما، قضات و دستگاه حاکم رسید، پنج ماه در قلعه‌ای حبسش کردند. پس از آزادی تا سال ۷۲۶ ه. ق. به تدریس ادامه داد، تا این که باز هم به خاطر اصرار بر افکار خود و نشر آن در همان قلعه زندانی و از نوشتن و مطالعه منع شد. وی در سال ۷۲۸ ه. ق. در آن قلعه از دنیا رفت در حالی که پنج ماه قبل از مرگ، از دوات و کاغذ محروم شده بود. یکی از شاگردان مهم ابن تیمیه که به ترویج افکار او پرداخت، ابن قیم جوزیه بود. او در سال ۶۹۱ ه. ق. متولد شد و در سال ۷۱۲ ه. ق. با ابن تیمیه ارتباط پیدا کرد و فقه را نزد او آموخت. وی که در تمام مسائل مقلد کورکورانه ابن تیمیه بود؛ مذهب استادش را یاری و افکار او را در کتاب‌هایش تأیید کرد. به علاوه آن افکار و عقاید را در قالب برهان و استدلال در آورد. در عصر ابن تیمیه از عقاید باطلش توبه داده شد، با او به زندان رفت، ولی بعد از مرگ استادش از زندان آزاد شد.

برخی آراء و فتاوی ابن تیمیه و وهابیت در زمان شیخ عبدالعزیز

- ۱- نماز خواندن در کنار قبور مشروع نیست. همچنین رفتن به مشاهد مشرقه جهت عبادت در کنار آنها، از قبیل نماز، اعتکاف، استغاثه، ابتهال و قرائت قرآن مشروع نیست بلکه باطل است.
- ۲- تمام احادیث مربوط به زیارت قبر پیامبر ضعیف بلکه دروغ است.
- ۳- اگر کسی به شخصی که از دنیا رفته بگوید، مرا دریاب، کمکم کن، شفاعتم کن، مرا بر دشمنم پیروز گردان و امثال این درخواست‌ها که تنها خدا بر آن قدرت دارد؛ از اقسام شرک است. اگر چنین گوید باید توبه کند و گرنه کشتنش واجب است.

علیه شیعیان و صاحبان افکار انحرافی، به منظور کم کردن تأثیرگذاری آنها بر افکار مسلمانان جایز است». این مسئله را دولت مردان سعودی در جریان جنوب لبنان، غزه، صعدة یمن، عراق و... عملی کردند. آنان با تأمین سوخت هواپیماهای اسرائیلی، عملاً در جنگ ۳۳ روزه، با حزب الله وارد جنگ شدند. وقتی هم دیدند دولت یمن قدرت سرکوب شیعیان صعدة را ندارد، خودشان به صورت مستقیم با آنان جنگ کردند و در جریان غزه نیز بر حرمت حمایت از مردم غزه و راهپیمایی در دفاع از آنان فتوا دادند.^۱

چهار قرن از مصیبت بارترین قرن‌ها

قرن‌های ششم تا پایان قرن نهم از بدترین و مصیبت بارترین قرون، برای مسلمانان بود، و پیروان «صلیب» و «صنم» دست به دست هم دادند تا بر پیکر اسلام ضربات مهلک و کاری را وارد سازند. و این هدف با گشودن سه جبهه جنگ صورت پذیرفت: ۱. جنگهای صلیبی برای تصرف بیت المقدس که از اروپا آغاز گردید و حدود ۲۰۰ سال به طول انجامید و میلیون‌ها کشته و مجروح و آواره به جای گذارد و از سال ۴۸۹ آغاز گردید و تا سال ۶۹۰ پایان پذیرفت. [صفحه ۷۲] ۲. تهاجم گسترده مغول، این هجوم وحشیانه موقعی آغاز گردید که هنوز زخم دشنه صلیبیان بر پیکر «قدس» بهبود نیافته بود، که ناگهان ارتش بت پرست مغول، به رهبری «چنگیز» پا در رکاب کرد و شرق اسلامی را مورد تاخت و تاز قرار داد و در سال ۶۵۶، خلافت عباسی را ساقط کرد، و این کار در زمانی انجام گرفت که مصر و شام، سخت با صلیبیان درگیر بود، و هلاکو فاتح بغداد، حکمران شرق اسلامی گردید. جانشینان «هلاکو» (ایلخانیان) نیز راه «هلاکو» را تا مدتی ادامه دادند، حتی غازان خان (۶۹۴-۷۰۳) پادشاه معروف ایلخانی با این که اسلام آورد، ولی هنوز اندیشه فتح دمشق و مصر را رها نکرده بود و در سال‌های ۶۹۹ و ۷۰۲ درگیری و ویرانگری میان ارتش ایلخانی و سلاطین شام و مصر، رخ داد و سرانجام حکومت ایلخانیان و جانشینان آنان با مرگ تیمور لنگ در سال ۸۰۷ پایان پذیرفت. ۳. فاجعه اندلس: این فاجعه موقعی رخ داد که آتش جنگ در شرق میان مسلمانان و مغول‌ها شعله‌ور بود، در چنین شرایطی جبهه سوم بر ضد مسلمانان در غرب اسلامی گشوده شد، و نبرد سخت و حساب شده‌ای میان مسلمانان و فرنگیان در سرزمین «اندلس» رخ داد که نتیجه آن تار و مار شدن مسلمانان و پناهندگی آنان به سرزمین

^۱ فلاحی، احمد حسین، آرای وهابیت در ترازوی قرآن و سنت، تهران، نشر مشعر، ۱۳۹۱ ش، ص ۲۱۳

«مغرب» گردید و همه اندلس و اسپانیای امروز که روزی، مهد تمدن اسلامی و مرکز علم و دانش بود، در بست در اختیار فرنگیان قرار گرفت. این نبرد از سال ۶۰۹ آغاز گردید، و تا سال ۸۹۸ پایان پذیرفت. از این بیان نتیجه می‌گیریم که چهار قرن میانه‌ای در چهارده قرن اسلامی پربلاترین و مصیبت‌بارترین قرن‌ها بود، جهان اسلام در آن تاریخ، به بزرگ مردی نیاز داشت که مصمم و قاطع بپا خیزد و با تکیه بر مشترکات، صفوف پراکنده را، وحدت بخشد و همه را بر ضد صلیب و صنم، و فرنگ و مغول و همه متجاوزان بسیج سازد.^۱

دستبرد در میراث مکتوب مسلمانان

آثار علمی اندیشمندان، همواره بخشی از هویت هر کشور و مکتبی است که باید همانند آثار گران‌بهای موزه‌ها ارج نهاده شوند. وهابیان با دستبرد در میراث مکتوب مسلمانان نه تنها آثار گذشتگان را تحریف کردند، بلکه در برخی موارد با حمله به کتابخانه‌ها، اصل آثار مکتوب اسلامی را از بین بردند. آنان در مکه و مدینه با حمله به کتابخانه‌ها که در آنها کتاب‌های نفیس و نادری وجود داشت، از جمله کتابی به خط «عبدالله بن مسعود» که جزء آثار مهم فرهنگی اسلامی بود، همه آن آثار را به آتش کشیدند و از بین بردند. به دستور حاکمان سعودی و طبق آمار گزارش شده، شصت هزار جلد کتاب چاپی و چهل هزار جلد کتاب خطی میان شعله‌های آتش سوخت. مرحوم «محمد جواد مغنیه» در کتاب «هذه هي الوهابية» نقل می‌کند علت سوزاندن تمامی کتاب‌ها این بود که در برخی کتاب‌ها آمده بود که سعودیان، یهودی‌الاصل‌اند. از دیگر کارهای وهابیان مصادره کتاب‌هاست، برای مثال نباید در کشور عربستان کتاب‌های مذهبی چهار مذهب اهل سنت و جماعت وجود داشته باشد؛ زیرا به نظر آنها، این چهار مذهب از دین خارج‌اند. در عربستان انتشاراتی به اسم «مکتبه العربی» وجود داشت که همه کتاب‌های آن را سوزاندند. گفتنی است نباید کتاب‌های «سید قطب»، رئیس حزب «اخوان المسلمین» تا این اواخر فروخته می‌شد؛ زیرا عرب‌های کشور عربستان به فکر راحت‌طلبی‌اند، ولی کتاب‌های سید قطب خلاف اعتقادات آنها، از جهاد سخن می‌گوید. مسأله مهم دیگر در مورد وهابیت تحریف میراث مکتوب است. به‌طور کلی می‌توان دستبرد و تحریف وهابیان را در چند بخش کلی بیان کرد:

^۱ سبحانی، جعفر، پیدایش وهابیت و نگاهی به پیامدهای آن، مجله تخصصی کلام اسلامی، ش ۱۳۸۳، ص ۷۳

۱. تحریف معنوی و دستبرد در آیات

وهابیان تلاش می‌کنند تا با انتشار برخی کتاب‌ها، به تحریف آیات و اعتقاداتی بپردازند که درباره فضیلت، جایگاه و اهمیت اهل بیت (علیهم السلام) است؛ برای مثال تفسیر آنان از آیه «ذوی القربی» این است که منظور از آیه، رعایت حق خویشاوندی با پیامبر (صلی الله علیه و آله) است، نه دوست داشتن خاندان آن حضرت. استدلال وهابیان این است که آیه ذوی القربی در مکه نازل شده است و علی (علیه السلام) در آنجا کوچک بود و حسن و حسین (علیهما السلام) هم نبودند. همچنین در آیه خمس، هیچ‌گونه حقی را برای اهل بیت قائل نیستند. و حال آنکه به گفته مفسران سه آیه مربوط به مودت قربی در مدینه نازل شد.

۲. حذف و جابه‌جایی روایات

نمونه دیگر از دستبرد وهابیت، حذف روایاتی است که در چاپ‌های قبل برخی از کتاب‌ها وجود داشته است، ولی آن احادیث را در چاپ‌های جدید نیاورده‌اند؛ نظیر آنچه درباره ازدواج موقت آمده است که اصحاب می‌گویند: «ما زمان پیامبر (صلی الله علیه و آله) به آن عمل می‌کردیم و تا زمان رحلت آن حضرت هم نهی درباره آن نیامده بود، ولی کسی به رأی خود چیزی گفت». بخاری نام آن فرد را بیان می‌کند و می‌گوید: «گوینده این کلام عمر است». اما این جمله در چاپ‌های جدید حذف شده است. در ذیل تصاویر این نسخه آورده شده و مشخص گردیده است که جمله «قال محمد یقال انه عمر» در چاپ‌های بعدی برداشته شده است. همان‌طور که مشخص است، در این نسخه، عبارت «قال محمد یقال انه عمر» موجود است. ولی این جمله در نسخه جدید برداشته شده است.

۳. تبلیغ و تحریف تاریخ

یکی دیگر از کارهای وهابیان تحریف تاریخ است آنان در این‌باره حتی از رسانه‌های جمعی نیز استفاده می‌کنند؛ رسانه‌هایی مانند شبکه نور والعریبه. شبکه نور ضمن تلاش برای عادی‌سازی برخی تحریف‌های تاریخی به جعل تاریخ نیز می‌پردازد و می‌گوید: پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «ثروت احدی مانند ثروت ابوبکر به من سود نرساند». حال آنکه کم‌اطلاع‌ترین مردم از تاریخ اسلام می‌داند که حضرت خدیجه کبری (علیها السلام) با بخشش دارایی خود در راه اسلام، پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله) را یاری کرد. شبکه نور در تلاشی آشکار برای پاک کردن چهره متهمان و عاملان اصلی «سقیفه بنی‌ساعده» و غصب فدک، همواره روایات و جملات ساختگی را به

مخاطبان ارائه می‌دهد. آنان با تحریف تاریخ سعی بر آن دارند تا چهره منفور امویان را محبوب کنند و با تحریف تاریخ حتی دفاع از یزید را نیز در برنامه کاری خود دارند و به صراحت امام حسین (علیه السلام) را تخطئه و یزید را تبرئه می‌نمایند.

۴. تحریف کتب معتبر با استفاده از تصحیح و تحشیه

یکی دیگر از کارهای آنها تجدید چاپ کتاب‌ها برای تحریف محتوای آنهاست؛ برای مثال در تجدید چاپ کتاب صحیح بخاری، بعضی از احادیث را حذف کردند. البته برخی کتاب‌ها را نیز برای نوشتن حاشیه بر کتاب، تجدید چاپ می‌کنند؛ برای مثال «عبدالعزیز بن باز» از مفتیان بزرگ وهابیان در عربستان سعودی، با تعلیقه‌اش بر شرح بخاری، جزء دوم صفحه ۱۹۵ چاپ دارالمعرفه، صحابی جلیل‌القدر «بلال بن الحارث المزنی» را به کفر و شرک متهم می‌کند؛ زیرا این شاگرد رسول خدا در قحطی زمان خلیفه دوم (عمر بن خطاب) به زیارت قبر شریف حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) رفته و به آن حضرت توسل جسته بود. این گونه اتهام‌ها، نه تنها از شاگردان، بلکه از استاد آنها احمد بن تیمیه نیز سرزده است؛ آنجا که «عبدالله بن عمر» را به دلیل تبرک جستن از اماکنی که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در آنجا نماز خوانده است، به کفر و شرک متهم کرده و گفته است: «این کار صحابی، وسیله و سببی برای شرک به خداوند است»^۱

نتیجه

یکی از نیازهای ثابت و همگانی انسان، که زمان هیچ‌گاه نمی‌تواند در آن تأثیر داشته باشد، پرستش است در اینجا افکار وهابیت در سالهای اخیر رو بررسی کردیم. آنچه که از کنکاش چگونگی بوجود آمدن فرقه وهابیت و سرکرده آنها اراء و اعتقاداتشان همچنین ارتباط آن با صهیونیست که منشاء آن بوده و عواملی که باعث گسترش این فرقه در طول زمان را مورد بررسی قرار دادیم به این نتیجه رسیدیم که آنها با انجام تحریفات از قبیل تحریف در معانی و تفسیر قرآن آن را آنطور که خواستند تغییر دادند و همچنین حذف و جابجایی روایات و تبلیغ و تحریف تاریخ برای گول زدن اذهان عمومی و تحریف کتب معتبر سعی در پنهان داشتن دروغین بودن مکتب خود داشتند و متأسفانه با استفاده از جهل و تفرقه میان مردم و همچنین سوء استفاده از وضعیت نابسامان اقتصادی کشورهای مسلمان با وعده و عیدهای دروغین سوء استفاده کرده و گروهی را به طرف خود بکشاند.

^۱ فلاحی، احمد حسین، آرای وهابیت در ترازوی قرآن و سنت، تهران، نشر مشعر، ۱۳۹۱ش، ص ۲۲۴

فهرست منابع

*قرآن

- ۱- معین، محمد، فرهنگ لغت معین ، چاپ چهارم ، تهران، انتشار ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ش.
- ۲- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، چاپ دوم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
- ۳- رضوانی، علی اصغر، نقدی بر افکار ابن تیمیه (موسس وهابیت) - ، تهران، نشر مشعر، ۱۳۸۶ش.
- ۴- رضوانی، علی اصغر، وهابیت و توسل ، تهران، نشر مشعر، ۱۳۹۰ش .
- ۵- طبسی ، نجم الدین، فرقه ای برای تفرقه بررسی پیشینه فکری و سیاسی جریان وهابیت ، تهران، نشر مشعر، ۱۳۸۶ش .
- ۶- اصفهانی، اباذر نصر، مرکز تحقیقات حج، کتابشناسی نقد وهابیت (معرفی آثار اندیشمندان مسلمان)، تهران، نشر مشعر، ۱۳۹۱ش.
- ۷- فلاحی، احمد حسین، آرای وهابیت در تراوی قرآن و سنت، تهران، نشر مشعر، ۱۳۹۱ش.
- ۸- سبحانی، جعفر، پیدایش وهابیت و نگاهی به پیامدهای آن ، مجله تخصصی کلام اسلامی، ش ۱۳۸۳ش.

۹- [www. Adyannet.com](http://www.Adyannet.com)

۱۰- Rbo.ir

۱۱- Sndu.au.ir